

Проф. д-р Виолета Николовска
Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип
Факултет за образовни науки
Република Македонија

ФРАЗЕМИТЕ СО КОМПОНЕНТА *СРЦЕ* ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО РУСКИОТ ЈАЗИК

Abstract: The idioms are the result of the linguistic creativity. They are formed with the process of metaphorisation and metonymy. They are a part of the folklore of the people. They reflect the collective experience of life, the culture of the people. The idioms are not translated literally, but by the meaning. To keep the stylistic feature of the text, it is the best to be translated with the adequate phraseological expression. In this paper we will try to compare the phraseological expressions that contain the component *heart* in Macedonian and Russian language. The heart is the center of the human being. That is the fact independent of the culture and the mentality of the people. In this paper we will try to find what is common in the phraseological expressions containing the component *heart* in Russian and Macedonian language, and what features differentiate the idioms in both languages. As a source of material for excerpt we will use the interpretive (monolingual) and phraseological dictionaries. With this paper we will try to define the metaphorical concepts that underlie these phraseological expressions in both languages.

Keywords: phraseological expression, heart, metaphor, metonymy, translation

Апстракт: Фраземите се резултат на јазичната креативност. Настануваат по пат на метафоризација и метонимија. Тие се составен дел од фолклорот на еден народ. Одрас се на колективното животно искуство, на културата на народот. Фраземите не се преведуваат буквално, туку по смисла. За да се задржи стилското обележје на текстот, најдобро е да се преведат со соодветен фразеолошки израз. Во овој труд ќе се обидеме да ги споредиме фразеолошките изрази што содржат компонента *срце* во македонскиот и во рускиот јазик. Срцето е центарот на човековото битие. Тоа е така независно од културата и менталитетот на народот. Во трудот што ќе го приложиме, ќе се обидеме да најдеме што е заедничко, а што е тоа што ги разликува овие фраземи во двата јазика. Како извор на материјал за ексцерпција ќе ни послужат толковни (еднојазични) и фразеолошки речници. Во трудот ќе се обидеме и да ги дефинираме метафоричните концепти кои лежат во основа на овие фразеолошки изрази во двата јазика.

Клучни зборови: фразеолошки израз, срце, метафора, метонимија, превод

Во Толковниот речник на македонскиот јазик (Р-С, том V, стр. 546) лексемата *срце* ја дефинираат едно основно и три преносни значења. Основното значење е анатомско: 'мускулен орган што ја одржува циркулацијата на крвта, поделен на две комори и две преткомори, сместен на левата страна од градите'. Тоа е значењето на *срце* како орган од телото на човекот. Меѓутоа, срцето е орган и на душата на човекот,

поточно нејзиниот средиштен дел. Тоа е второто, преносно значење на лексемата *срце* дефинирано во Толковниот речник на македонскиот јазик: 'орган како средиште на чувствата'. Примерите за илустрација се: *Болка во срце. Заљубено срце. Весело срце. Исплашено срце. Музиката се ткае меѓу срцата. Во срцето им се вгнезди омраза.* Другите две преносни значења се: 'главен дел на нешто, центар' и 'средиштен дел на некој плод'. Пр.: *Срцето на градот. Срце од лубеница. Срце на пченката.*

Во Толковниот речник на рускиот јазик од Ожегов и Шведова (Ожегов и Шведова 1993: 737) лексемата *срце* ја дефинираат едно исто така анатмско значење и две преносни значења. Првото преносно значење е 'тој орган како симбол на душата, преживувањето, чувствата, расположенијата'. Пр.: *Доброе, чуткое, отзывчивое¹ сердце. Чёрствое сердце. Золотое сердце у кого-н.* (за многу добар човек). *У него нет сердца* (за зол, бездушен човек). *Отдать свое сердце кому-н.* (да засакаш, да заљубиш некого). *Сердце сердцу весть подает* (разговорно, за оние што се љубат, што се спомнуваат, што размислуваат еден за друг). Второто преносно значење, и во рамките на Рускиот толковен речник е како и во македонскиот: 'најважното место на нешто, средоточие'. Пр.: *Москва – сердце нашей Родины.*

Фразеолошките изрази се дел од фолклорот на еден јазик. Тие се одраз на креативноста на народниот дух. Тие го отсликуваат менталитетот, психологијата на еден народ.

Во основа на многу од фразеолошките изрази лежи метафората. Според застапниците на когнитивната лингвистика Лејкоф и Џонсон (Lakoff and Johnson 1980) системот на концептуализација, во кој живееме и во кој делуваме, по својата природа е метафоричен. Метафората не е само книжевен феномен, туку таа е одлика на нашиот начин на размислување и на делување. Метафората е и начин на кој ја конципираме стварноста. Оттука, метафората се јавува како генератор за изведување на многу фраземи. Во излагањето што следува, ќе ги разгледаме фразеолошките изрази во македонскиот и во рускиот јазик, ќе се обидеме да ги утврдиме сличностите и разликите во конципирањето на фраземиите во двата јазика. Ќе се обидеме да утврдиме

¹ Интересна за анализа е руската лексема *отзывчивое сердце*. Преводот на придавката *отзывчий* во Руско – македонскиот речник (Чундева, Најческа-Сидоровска и Накев 1997) е: 1. со добро срце, срдечен, осетлив, сочувствен; ~ *человек* добар и срдечен човек и 2. Кој живо, заинтересирано реагира на нешто. Придавката етимолошки се поврзува со глаголот *отзываться* чие прво значење е 'се одзива, одговара'. Оттука произлегува дека човек со добро срце, добар, осетлив и сочувствителен човек е оној кој има емпатија, кој се одзива на другиот човек, на неговите чувства, потреби и сл.

кои метафорични концепти лежат во основата на фразеолошките изрази во македонскиот и во рускиот јазик.

1. Фраземи со компонентата *срце* со придавка како определба

Според Толковниот речник на македонскиот јазик срцето може да биде: камено, тврдо, рането, скршено, широко, големо, јуначко, смело, чисто и златно. Во основата на сите овие фразеолошки изрази е стилската фигура метонимија.

Метонимијата ја разбираме во светлина на когнитивната лингвистика како когнитивен процес кој во основа го има поимот за блискост (contiguity), за разлика од сличноста (similarity), која е базичен принцип на процесот на метафоризација. Золтан Кевечеш (Kévecses 2002: 145) ја дава следната дефиниција за концептуална метонимија: „Metonymy is a cognitive process in which one conceptual entity, the vehicle, provides mental access to another conceptual entity, the target, within the same domain, or idealized cognitive model (ICM)²“. Значи, за разлика од метафората, која функционира како пренос од еден изворен, на друг целен домен, метонимијата делува во рамките на еден идеализиран когнитивен домен. Сепак, некои автори, како Крофт (Croft 1993) тврдат дека е можно и метонимијата, како и метафората, да означува пренос на значењето од еден на друг домен.

Во примерите што ги наведовме од Толковниот речник на македонскиот јазик (ТРМЈ), срцето (како дел, орган) стои за целината (човекот). Се работи всушност за карактерни особености на човекот, на неговата душа. Со фраземата *камено срце* се означува бесчувствителен човек. Според ТРМЈ, со изразот *тврдо срце* се означува издржлив човек. Фраземата *рането срце* означува човек што трпи душевна болка или тага поради нешто или некого. Дарежливиот човек се означува со фраземата *широко срце*. Ширината на срцето може да означува и дека во тоа срце има доволно простор да се сместат многу луѓе, дека во тоа срце има доволно љубов за ближниот. *Срцето е јуначко* кај храбрите луѓе. Добродушниот човек има *златно срце*. *Чисто срце* има чесниот човек.

Во Толковниот речник на рускиот јазик од Ожегов и Шведова (ТРРЈ), метонимично, срцето го означува човекот, со неговите карактерни и душевни

² Превод: „Метонимијата е когнитивен процес, во кој еден поимски ентитет, средството, му овозможува ментален пристап на друг поимски ентитет, целта, во рамките на еден ист домен или идеализиран когнитивен модел“.

карактеристики во изразите: *доброје срце, чуткое срце, отзвѣчивое срце, чѣрствое срце, золотое срце*. Изразот *у него нет сердца* го означува крајниот, негативен пол на димензијата добрина – човекот којшто не ѝ остава простор на добрината во себе, еден вид на бездушен човек.

Како што може да се види, и во македонскиот, и во рускиот јазик, во случаите кога имаме фразем што ја содржи компонентата *срце* со определба во вид на придавка, се работи за метонимично претставување на душевните особини на човекот: неговата добрина, сочувствителност, ширина, великодушност, чувствителност. Мекоста на срцето означува чувствителност, додека неговата закоравеност, скаменетост, тврдост означуваат бесчувствителност. Метафората *златно срце* означува добра душа на човекот.

2. Фраземи со компонентата *срце* што претставуваат околносни определби на извршувањата на некои дејства

Следната група фраземи со компонентата *срце* претставуваат определби на начинот на кој се вршат некои дејствија од страна на човекот: *со отворено срце* – искрено; *на драго срце* – со задоволство; *со тешко срце* – едвај, без драга волја, со тешкотија; *од срце* – искрено. Тука според структурата, но не и според семантичка блискост, би можеле да го вброиме и фраземот *на гладно срце* со значење ‘на празен стомак’. Додека во претходните примери се работеше за душевни настроенија, овде се работи за телесна состојба.

Руските еквиваленти, регистрирани во ТРРЈ се: *от всего сердца, от чистого сердца, всем сердцем*. Изразите *по сердцу* и *по сѣрдицу (что кому)* означуваат дека нешто некому му се допаѓа, му е по душа. Се работи за предикативни именски групи.

3. Фраземи со компонентата *срце* со структура во вид на реченица

Копусот на примери за ексцерпција за овој вид на фразеологизми го проширивме со примери од фразеолошки речници: Велковска 2008 и Жуков 1980 и со примери од Толковниот речник на Ушаков (интернет издание) (ТРУ).

- *Срцето (душата) му се наполни.* – (со радост, задоволство) почувствува радост, задоволство; *Срцето му е амбар.* – широкоград човек, човек кој во своето срце може да смести многу луѓе, човек кој

има разбирање за другите; *Срцето му е празно*. – се чувствува неисполнето, незадоволно од нешто; *Носи некого во срцето*. – 1. Сака некого, вљубен е во некого и 2. Чувствува голема наклонетост кон некого.

Во наведените фразеолошки изрази метафората е дека срцето е контејнер, сад, што може да се наполни со чувства. Кога срцето е полно, тогаш се подразбира дека е полно со позитивни чувства – радост, среќа, задоволство. Кога срцето е празно, она што човекот го чувствува е отсуство на среќа, радост, задоволство. Тоа не мора да значи дека човекот е неспособен да чувствува љубов или сочувство, туку се работи за состојба кога човек не се чувствува среќен, радостен, задоволен. Празно срце не значи камено срце во значењето што веќе го споменавме. Кога пак, во срцето се носи некоја личност, тогаш се чувствува љубов или наклонетост кон таа личност.

Рускиот фразем *Сложитъ в (своём) сердце что* (книж.) носи малку поразлична семантика од македонските фраземи. Неговото значење е дека некој добро запомни нешто, зачува во душата како особено возбудувачко, вознемирувачко. И овде срцето е претставено како контејнер, сад за чувства, но за разлика од македонскиот јазик, во рускиот јазик тие чувства не мора да бидат секогаш позитивни, можат да бидат и вознемирувачки. Да се извади некој или нешто од срцето значи да се заборави, или во најмала мера да не се мисли на тоа нешто: *Выватъ из сердца кого – что* (разговорно).

- *Има камен на срце*. – многу е тажен, има голема тешкотија; *Му падна камен од срце (душа)*. – му олесни; *На срце му лежи / На срце му е...* – сака некого или нешто; *Си става (сè) на срце*. – Многу е грижлив.

Во основа на овие фразеологизми е метафората дека срцето е објект. Она што е блиску до срцето е мило на срцето, за тоа се чувствува наклонетост. Каменот на срце симболизира тешкотија, тежина, додека изразот *си става на срце*, во кој имаме активно учество на субјектот, агенсот – значи дека некој е многу грижлив, се грижи за нештата. Во изразот *На срце му е / На срце му лежи ...* агенсот е пасивен. Ова како да зборува за фактот дека човекот тешко може да му командува на своето срце, на своите чувства. Тие се раѓаат и без неговата волја. Пасивноста на агенсот ја гледаме и во фразеолошкиот израз *Срцето го влече за / по некого*. Во фразеолошките изрази *Срцето*

му се кине за некогo или нешто, *Срцето му венее за некогo, Му препукна срцето* повторно станува збор за пасивен агенс, кој се сведува на доживувач на чувства независно од својата волја, но овој пат чувства на тежина и болка. Фразеолошките изрази *Му го скрши срцето, Го касна за срце, Му отвори рана на срце* даваат поинаква перспектива на настаните. Настаните ги прикажуваат од аспект на оној што ја предизвикува срцевата болка. Од аспект на каузаторот на одредена состојба настанот го прикажува и рускиот фразем *Покорить сердце чье* – да се здобие нечија љубов, приврзаност, да се овладее со нечија доверба: *Он покори еѐ сердце. Оратор покори сердца слушателей.*

Близок фразеолошки израз со изразот *Му падна камен од срце* е рускиот израз *Отлегло од срца* – му стана полесно, му олесни. Изразот *Братъ за сердце* му соодветствува на македонскиот израз *Си става (сѐ) на срце*. Како и во македонскиот јазик, така и во рускиот, кога *Близко принять к сердцу что*, кон нештото се однесуваме со голема заинтересираност, многу сочувствително: нештата што ни се блиску до срцето ни се мили, чувствуваме наклонетост кон нив. Во рускиот јазик сретнавме и еден фразем во кој перспективата е различна: не лежи нешто или некој на срцето, туку срцето лежи кон некој или нешто. Примерот е од разговорниот јазик и е со негација: *Сердце не лежит к кому чему*. Фразеолошкиот израз може да алтернира и со лексемата *душа: Душа не лежит к кому чему*. За семантиката веќе зборувавме: за она што е блиску до срцето се гаат позитивни чувства, се чувствува благонаклоност, за она што е далеку од срцето нема таква благонаклоност.

- Во фразеолошкиот израз *Му го даде своето срце*, срцето метафорично е претставено како објект што може да се даде некому.

Во овој фразем срцето метонимично стои за чувствата, за љубовта и тоа во целата нејзина полнота.

И во рускиот јазик срцето може некому да се понуди, но кога се понудува со рака, станува збор за брачна понуда: *Предложит руку и сердце*.

- Фразеолошкиот израз *Срце ме боли* симболично го прикажува срцето како орган во кој се сместени чувствата на човекот. Истиот фразем го среќаваме и во рускиот јазик: *Сердце/душа болит: Сердце болит смотреть на его страдания.*

- *Срцето му излета од радост. Му дојде срце на место. Срцето му слезе во петици.*

Во овие фразеолошки изрази срцето е претставено како орган кој има свое место во душата на човекот. Кога срцето е на место, тоа е смирено. Изразот *Му дојде срце на место* се употребува за да се означи дека некој се смирил по претрпени силни емоции, обично негативни: страв, загриженост. Во фразеолошките изрази *Срцето му излета од радост* и *Срцето му слезе во петици*, ја гледаме ориентациската метафора за која зборуваат Лејкоф и Џонсон (Lakoff and Johnson 1980: 14-21): *Happy is up; Sad is down; Good is up; Bad is down*³. Оваа метафора има основа во природата и во секојдневното искуство. Здравјето и среќата го држат човекот исправен, додека болеста и смртта го легнуваат долу. И во природата, здравото и негувано цвеќе е цврсто и исправено, додека овенатото цвеќе е спуштено надолу. Човекот е подгребен под тежината на своите проблеми.

И во рускиот јазик го сретнавме фразеолошкиот израз *Сердце или душа не на месте у кого*, со значење 'не се чувствува спокоен, се тревожи'. Овој фразеолошки израз е во корелација со македонскиот *Му дојде срце на место*, кој означува, како што веќе споменавме дека некој се смирил по претрпените силни емоции, најчесто негативни (страв, загриженост). Рускиот фразем *Сердце падает, сердце упало* со значење дека нечие срце се проникнало со страв, очајание или униение оди исто така како поткрепа на ориентациската метафора: *Happy is up; Sad is down; Good is up; Bad is down*.

- Во рускиот јазик ги сретнавме и следниве фраземи: *Сердце/душа радуется на кого-что; Сердце кровью обливается; Сердце обросло мохом; Сердце не камень.*

Во првиот фразем срцето ни е претставено како целиот човек. Од една страна, би можеле да кажеме дека се работи за метонимија, во која делот стои за целината, од друга страна, би можеле да кажеме и дека имаме персонификација: срцето се претставува како човекот. Во експликацијата на овој фразем ја среќаваме и лексемата *душа*: душата се радува на некого, на нешто. Всушност, во повеќе фраземи забележавме дека лексемите *срце* и *душа* можат да варираат. Како и двете лексеми да ја

³ *Среќата е горе; Тагата е долу; Доброто е горе; Лошото е долу.*

претставуваат суштината на човекот: центарот на неговите чувства, расположенија, преживувања. Всушност, во Толковниот речник на рускиот јазик од Ожегов и Шведова, една од дефинициите на лексемата *срце* е: орган како симбол на душата, преживувањето, чувствата, расположенијата.

Последните три фраземи ја отсликуваат чувствителноста на срцето на човекот. Фраземот *Сердце кровью обливається* значи дека човекот преживува голема жалост или тага, или пак е многу сострадален. Фраземот *Сердце не камень* се употребува кога човекот ја покажал својата сочувствителност, се сожалил некому, престанал некому да се лути. Спротивната крајност во однос на чувствителноста на срцето ја среќаваме во фразеолошкиот израз *Сердце обросло мохом*. Семантиката на овој фразем е дека некој станал нечувствителен, бездушен, дека неговото срце стврднало.

Заклучок: Анализата на фраземи со компонентата *срце* во македонскиот и во рускиот јазик покажа исти когнитивни процеси што учествуваат во нивното создавање во двата јазика. Тоа може да се должи на блискоста на културите, се работи за говорители од словенски земји со воглавно православна вероисповед, но може да се должи и на универзалноста во устројството на душевниот живот за кој соопштуваат фразеолошките изрази со компонента *срце*. Во основата на фразеолошките изрази се наоѓаат неколку метонимични и метафорични концепти. Главниот метонимиски концепт е дека срцето, сфатено како дел, стои за целината – човекот. Ова е во согласност со тврдењето на еден од големите православни богослови Св. Теофан Затворник, кој вели: „Срцето – тоа е највнатрешниот човек, или дух, во кој се наоѓа свеста за себе, совеста, сеќавањето на Бога и чувството за сестрана зависност од Бога и сите вредности на духовниот живот“. Срцето е средиштето на човекот. Во повеќе фраземи, како варијантна лексема за лексемата *срце* се јавуваше лексемата *душа*. Оваа варијантност ја оправдуваат и определбите за лексемата *срце* во толковните речници што ги консултирааме: срцето е симбол на средоточие на чувства, преживувања, расположенија на човекот; севкупност на душевните својства на човекот; симбол на душата, преживувањето, чувствата, расположенијата. Полното срце е среќно, радосно, задоволно срце. Она што е блиску до срцето му е мило на човекот. Да се даде срцето значи некому да му се предадат чувствата во целата нивна полнота. Мекото срце е чувствително срце. Скаменетото срце е бесчувствително. Читајќи ги фразеолошките изрази со компонента *срце* можеме многу да научиме и за устројството на душевниот живот кај човекот.

ЛИТЕРАТУРА

1. Велковска, С. 2008. Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник. Велковска, С. Скопје.
2. Жуков, В. П. 1980. Школьный фразеологический словарь русского языка. Москва: Просвещение.
3. Ожегов, С. И. и Н. Ю. Шведова. 1993. Толковый словарь русского языка. Российская академия наук: Институт русского языка, Российский фонд культуры, Москва: „Азъ“.
4. Толковен речник на македонскиот јазик Р-С, том V, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2011.
5. Толковый словарь Ушакова онлайн;
<http://www.onlinedics.ru/slovar/ushakov/s/serdtse.html>
6. Чундева, Н., М. Најческа-Сидоровска. и С. Накев. 1997. Руско – македонски речник / Русско – македонскиот словарь. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
7. Croft, W. 1993. The Role of Domains in the Interpretation of Metaphors and Metonymies. *Cognitive Linguistics* 4, pp. 335-370.
8. Kövecses, Z. 2002. *Metaphor: A practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
9. Lakoff, G and M. Johnson. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.